

О. Козаченко,

доктор юридичних наук, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
Відокремленого структурного підрозділу Миколаївський комплекс
Національного університету «Одеська юридична академія»

«БАГАТОКОЛІЙНІСТЬ» ЗДІЙСНЕННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ВПЛИВУ — ВИМОГА СЬОГОДЕННЯ

Визначальною тенденцією розвитку сучасного кримінального права слід визнати пошук допустимих в умовах домінування принципу верховенства права і одночасно ефективних форм впливу на поведінку особи, яка вчинила як злочинне, так і об'єктивно неправомірне діяння. В умовах сьогодення кримінальне законодавство характеризується певним різноманіттям правових прийомів і способів впливу з метою кари, виправлення, попередження злочинної діяльності. У той же час подальшого дослідження вимагають заходи впливу, орієнтовані на перевиховання, надання медичної допомоги і лікування особи, здійснення реституційно-компенсаційного впливу, підвищення ефективності превентивно-профілактичної діяльності, обумовленості здійснення реабілітаційно-заохочувального впливу. За таких умов існує необхідність комплексного теоретичного дослідження системи кримінально-правових заходів на засадах культуро-антропологічної методології.

Кримінально-правова наука робить перші кроки у напрямку розбудови теоретично обґрунтованої системи кримінально-правових заходів, яка, з одного боку, здатна забезпечити необхідний і достатній вплив на кримінальні практики в різноманітних формах їх прояву, а з іншого — відповідає принципам функціонування правової та соціальної держави.

Ступінь розробленості проблеми визначення змісту системи кримінально-правових заходів розкривають праці вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: Л. В. Багрій-Шахматова [1], Б. Т. Базилева [2], Ю. В. Бауліна [3], В. О. Глушкова [4], В. В. Голіни [5],

В. К. Грищука [6], Т. А. Денисової [7], О. М. Костенка [8], М. І. Панова [9], А. А. Піонтковського [10], С. В. Познишева [11], О. Л. Ременсона [12], Є. Л. Стрельцова [13], М. О. Стручкова [14], К. А. Сича [15], В. Я. Тація [16], В. О. Тулякова [17], П. Л. Фріса [18], М. І. Хавронюка [19], Н. М. Ярмиш [20] та багатьох інших, які досліджували кримінально-правові властивості заходів впливу на особу, що вчинила злочинне діяння.

Формування нової концептуальної моделі системи кримінально-правових заходів вимагає розширення методологічних засад кримінально-правових досліджень, що віддзеркалюють об'єктивні закономірності сучасного наукового пошуку. Відомо, що позитивізм як підґрунтя наукових досліджень поступається місцем гуманітарній методології. Значного поширення набувають культуро-антропологічні підходи до дослідження правових реалій, відповідно до яких антропологічний вимір дає можливість пояснити феномен правових установлень, а культурологічний вимір дозволяє звернутися до особистості та діяльності людини як учасника суспільних процесів. Уявляється, що перспективи розвитку кримінального права пов'язані з поширенням культуро-антропологічної концепції, яка, у контексті застосування кримінально-правових заходів, вимагає зосередження на правах і свободах усіх учасників суспільних відносин, незалежно від їх кримінально-правового статусу — правопорушник, потерпіла особа або треті особи — та мають особистий інтерес в умовах здійснення кримінально-правового впливу. Культуро-антропологічна методологія

забезпечує підґрунтя для визначення кримінально-правових заходів як системи прийомів і способів примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики, правомірну поведінку, детерміновані культурним середовищем, яке склалося в конкретно-історичних умовах.

Формування сучасної системи кримінально-правових заходів в Україні має здійснюватися на умовах забезпечення балансу між публічними і приватними засадами регулювання кримінально-правового конфлікту з метою застосування такого впливу, який є необхідною і достатньою реакцією з боку держави, що спрямована на відновлення соціальної справедливості і характеризується гуманним ставленням до особи, яка вчинила злочин або допустила об'єктивно неправомірну поведінку, враховує зацікавленість потерпілої сторони в усуненні заподіяної шкоди, відшкодуванні завданих збитків і відновленні порушених прав, враховує інтереси інших осіб, суспільства, держави.

Визначення соціальної справедливості як мети застосування системи кримінально-правових заходів вимагає звернення до характеристики цього поняття в контексті здійснення кримінально-правового впливу. Загальновідомо, що соціальна справедливість являє собою основний елемент соціальних відносин, який є похідним від рівних і справедливих можливостей кожної людини з реалізації власного потенціалу. З юридичної точки зору, соціальна справедливість розглядається як відповідність між правами та обов'язками, між діянням та відданням, між працею та винагородою. З кримінально-правової точки зору, соціальна справедливість характеризується відповідністю між протиправними діяннями і примусовими заходами кримінально-правового впливу, між правомірною постзлочинною поведінкою і реабілітаційно-заохочувальними заходами з їх відшкодування.

Соціальна справедливість в контексті культурно-антропологічного виміру є більш складним явищем, ніж у тра-

диційному розумінні відповідності між злочином і покаранням. Культуро-антропологічна концепція кримінально-правових заходів вимагає зосередження уваги на трьох напрямках забезпечення відповідності. По-перше, відповідність між суспільно небезпечним діянням і примусовими кримінально-правовими заходами, які застосовуються до особи, що його вчинила. По-друге, відповідність між шкодою, завданими збитками і заходами реституційно-компенсаційного характеру. По-третє, відповідність між інтересами людини, суспільства і держави.

У зв'язку з необхідністю застосування різнорівневого і різноспрямованого впливу з метою забезпечення (відновлення) стану соціальної справедливості і повинна йти мова про визначення сукупності кримінально-правових заходів як узгодженої системи прийомів і способів впливу. Кримінально-правові заходи, за своєю правовою природою, покликані віддзеркалювати баланс закладеного в них примусового та заохочувального потенціалу шляхом поєднання прийомів і способів здійснення впливу на кримінальні практики, властивості яких визначаються як особливостями методу кримінального права, так і змістовними характеристиками окремого виду кримінально-правового заходу. Наприклад, застосування такого іншого кримінально-правового заходу, як примусовий захід виховного характеру, базується на застосуванні примусу як способу впливу на поведінку особи, що не досягла повноліття, а використані при цьому прийоми свідчать про поставлену ціль — коригування поведінки особи як результат морально-етичних переживань, матеріальних втрат, відчуття виховного впливу з боку батьків або осіб, які їх замінюють, ізоляції особи від соціального оточення з поміщенням у спеціалізовані установи для підвищення інтенсивності виховного впливу тощо. Таким чином, кожний кримінально-правовий захід окремо і вся їх сукупність забезпечують баланс двох визначальних способів правового регулювання — примусу та заохочення, а прийоми здійснення впливу

похідні від окремого виду кримінально-правового заходу.

Уявляється, що кримінально-правові заходи утворюють багатоколіїну (у сучасних умовах розвитку кримінального права може йти мова про чотири напрямки або «колії»: покарання, безпека, реституція, заохочення) систему заходів кримінально-правового впливу, до якої можуть бути включені: система покарання і судимість, система інших заходів (позбавлених ознак кари) як примусових: примусові заходи медичного характеру, примусові заходи виховного характеру, примусове лікування; спеціальні кримінально-правові заходи, реституційно-компенсаційні кримінально-правові заходи; превентивний та профілактичний нагляд, так і позбавлених ознак державного примусу: заходи реабілітаційно-заохочувального впливу.

Культуро-антропологічний підхід до аналізу покарання поряд із нормативно-доктринальним підходом до його визначення, який орієнтує на дослідження змістовних характеристик покарання у їх статичному стані, та поглядом на кримінальне покарання у його соціологічному значенні, який дає можливість акцентувати увагу на динамічному процесі впливу на осередки соціальної структури, акцентує увагу на відповідності покарання цивілізаційному розвитку суспільства із визнанням людини, її прав та фундаментальних свобод як єдиної міри оцінки ефективності покарання.

Кара як визначальна ціль застосування покарання та судимості не повинна супроводжуватися заподіянням страждань особі, яка вчинила злочин, а характеризується цілеспрямованістю на обмеження або позбавлення певних юридичних благ, що їй повинно визнаватися суттєвою властивістю кари. Культуро-антропологічний вимір каральної функції кримінально-правових заходів дає підстави визначити, що каральна функція є певним напрямком правового впливу, який супроводжується позбавленням або обмеженням юридичних благ винної особи, за виключенням життя і здоров'я особи, особистої гідності,

громадянства, здійснюваного в умовах примусового, публічно-правового регулювання. Судимості притаманна каральна функція в її безпосередній меті — обмеження або позбавлення юридичних благ, які мають характер, наприклад, обмеження у можливості виконувати публічні функції; втрати можливості бути обраним у представницькі органи держави; обмеження у здійсненні окремих видів діяльності; позбавлення можливості допуску до державної таємниці; обмеження права на перетин кордону та прийняття у громадянство України; обмеження у виконанні конституційних обов'язків, зокрема обов'язку по проходженню військової служби, та інші.

Примусові заходи медичного характеру являють собою примусовий вплив на особу, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене Особливою частиною КК України, у стані неосудності, обмеженої осудності, та особу, яка вчинила злочин у стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання, який здійснюється у формі надання психіатричної допомоги амбулаторно або поміщення особи до психіатричної установи виключно за рішенням суду, винесеного на дискреційних засадах. З позиції культурологічного виміру це є актом гуманного ставлення до особи з відмовою від застосування кримінального покарання та лікування особи за рахунок держави.

Примусові заходи виховного характеру, в культурологічному вимірі, являють собою застосовувані на альтернативних засадах примусові прийоми і способи впливу, що призначаються судом особі, яка не досягла повноліття, з метою здійснення її юридичного перевиховання й попередження можливості вчинення злочинного діяння у майбутньому. Уявляється, що застосування примусових заходів виховного характеру до осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння у віці від одинадцяти років до досягнення віку кримінальної відповідальності, не повинно мати кримінально-правового характеру і тому відповідні заходи підлягають виключен-

ню із системи заходів кримінально-правового впливу.

Примусове лікування є особливим видом додаткового кримінально-правового заходу примусового характеру, який застосовується судом на дискреційних засадах до особи, що вчинила злочин або об'єктивно неправомірне діяння і має хворобу, яка становить небезпеку для інших осіб, шляхом надання медичної допомоги, необхідної і достатньої в конкретних умовах, що є актом гуманного ставлення як до особи, яка вчинила злочин, так і до інших осіб, захист інтересів яких є завданням кримінального закону.

Спеціальними кримінально-правовими заходами слід визнавати окремі прийоми і способи здійснення кримінально-правового впливу, які застосовуються судом як разом, так і окремо від покарання, до особи, що вчинила злочин або об'єктивно неправомірне діяння з метою попередження можливості вчинення діяння у майбутньому. До спеціальних кримінально-правових заходів може бути віднесено: спеціальну конфіскацію: 1) гроші, цінності та майно, які були здобуті злочинним шляхом у процесі вчинення злочинів або об'єктивно неправомірних діянь, або їх грошовий еквівалент; 2) предмети, які використовувалися як знаряддя, обладнання та інші засоби вчинення злочину або об'єктивно неправомірних діянь; позбавлення спеціального права з використанням якого або із зловживанням яким було вчинено злочин або об'єктивно неправомірне діяння.

Під реституційно-компенсаційними кримінально-правовими заходами слід розуміти примусові заходи індивідуального характеру, які застосовуються в судовому порядку з метою усунення заподіяної шкоди, відшкодування завданих збитків або відновлення порушених прав, тобто подолання тих суспільно небезпечних наслідків, які утворилися в результаті вчинення злочинного або об'єктивно неправомірного діяння.

Кримінально-правові заходи з превентивно-профілактичним змістом являють собою різновид соціально-профілак-

тичної примусової діяльності, яка має індивідуальний характер і здійснюється щодо осіб, які відбули покарання до зняття або погашення судимості, з метою попередження вчинення вказаними особами злочинів.

Реабілітаційно-заохочувальні заходи являють собою систему прийомів і способів впливу на поведінку особи, яка вчинила злочин, з метою спонукання особи до соціально-позитивної поведінки шляхом пом'якшення або відмови від застосування примусового кримінально-правового впливу, за виключенням заходів, які мають реституційно-компенсаційний характер. Реабілітаційно-заохочувальний вплив здійснюється у разі застосування, зокрема, інституту звільнення від кримінальної відповідальності, інституту добровільної відмови при незакінченій злочинній діяльності, амністії та помилування, інституту звільнення від кримінального покарання і його відбування та інші. З метою розширення заохочувальної складової спеціально-превентивної функції вважаємо за доцільне нормативно закріпити необхідність звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які відмовилися від доведення злочину до кінця, навіть за умови, що у фактично вчиненому містяться ознаки іншого злочину, ніж той, від вчинення якого відмовилася особа.

Системоутворюючими ознаками вказаних кримінально-правових заходів слід визнати такі їх характеристики. По-перше, їх нормативна визначеність у спільному для них акті — Кримінальному кодексі України. По-друге, підставами застосування виступає доведеність факту вчинення особою суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом як злочину. Такі діяння характеризуються протиправним і одночасно аморальним характером, тобто посягають на охоронювану законом систему соціальних цінностей, яка склалася як результат генезису культури суспільства, підтвердила свою соціальну та етнокультурну цінність і за своєю природою допускає застосування охоронної функції кримінального права. При цьому система кримінально-пра-

вових заходів визначається не тільки особливостями об'єктів захисту, але й сама формується на засадах апробованої доцільності, відповідності ментальним, у тому числі і культурним, особливостям розвитку українського суспільства.

По-третє, їм притаманні загальні для них властивості об'єктивного і суб'єктивного характеру. Суттєвою характеристикою кримінально-правових заходів є обумовлена рівнем національної культури і встановлена кримінальним правом міра соціальної справедливості, яка реалізується в досягненні цілей застосування кримінально-правових заходів. Змістовні властивості кримінально-правових заходів визначаються як об'єктивними, так і суб'єктивними ознаками. Зокрема, слід враховувати, що суб'єктний склад кримінально-правових заходів відрізняється від суб'єктного складу кримінальної відповідальності на підставі можливості застосування інших кримінально-правових заходів до осіб, у яких є відсутніми необхідні ознаки суб'єкта злочину. Об'єктивна характеристика кримінально-правових заходів визначається соціальною обґрунтованістю включення окремого кримінально-правового заходу до системи правових заходів впливу на поведінку особи, яка визначається соціальною доцільністю та необхідністю. Суб'єктивна складова змісту кримінально-правових заходів визначається обов'язком особи, до якої вони застосовуються, зазнати функціонального впливу кримінально-правових заходів і виконати усі вимоги закону, які належать до порядку їх застосування.

По-четверте, специфічною є система цілей застосування кримінально-правових заходів. Зокрема, страждання в цивілізованому суспільстві не можуть бути способом регулювання соціальних практик, навіть за умови, що така мета, як кара, є нормативно визначеною і щодо її існування проголошується соціальна доцільність. Поряд із карою до загальних цілей кримінально-правових заходів належать виправлення та перевиховання, які знаходяться між собою в органічній єдності, оскільки для досягнення цілей виправлення використо-

вується перевиховний вплив як у процесі безпосереднього застосування кримінально-правових заходів виховного призначення (примусові заходи виховного характеру), так і в процесі застосування покарання. Особливою метою кримінально-правових заходів слід визнати надання медичної допомоги як способу зменшення деструктивного потенціалу злочинних проявів, яка полягає в застосуванні до особи, яка вчинила діяння, передбачене Особливою частиною КК України, і має ознаки психіатричного або іншого захворювання, що становить небезпеку для оточуючого середовища, системи примусових заходів лікувального або відновлювального характеру, пов'язаних з наданням психіатричної, венерологічної, наркологічної, терапевтичної допомоги, які не мають характеру покарання і застосування яких здійснюється виключно на підставі судового рішення у формі вироку, постанови або ухвали, за наявності медичного показання для надання такої допомоги. Дослідження реституційних цілей здійснення кримінально-правового впливу свідчить, що існує два кардинально протилежних підходи, перший з яких характеризується визнанням єдиної форми реституції в межах кримінального права — відшкодування заподіяної шкоди потерпілій стороні (цивільний позов у кримінальному процесі), другий — відшкодування заподіяної шкоди шляхом призначення покарання. Запропоновано поєднання двох вказаних підходів шляхом нормативного визначення можливості застосування інших кримінально-правових заходів примусового й одночасно реституційно-компенсаційного характеру із збереженням можливості застосування позовного порядку усунення заподіяної шкоди, відшкодування завданого збитку та відновлення порушених прав.

По-п'яте, здатність реалізовувати різні види функцій з метою досягнення поставлених позитивних, соціально значущих цілей, визначальною серед яких слід визнати відновлення порушеного вчиненням злочину або іншого об'єктивно протиправного діяння стану соціальної справедливості.

Таким чином, перспективи розвитку сучасного кримінального права пов'язані з формуванням підґрунтя для визнання кримінально-правових заходів як узгодженої системи прийомів і способів здійснення кримінально-правового впливу, необхідного і достатнього в умовах забезпечення балансу інтересів людини, суспільства і держави, які функціонують в умовах «багатоколіїності», здатної забезпечити необхідний і достатній вплив на кримінальні практики.

Ключові слова: культуро-антропологічна методологія, система кримінально-правових заходів, «багатоколіїність» кримінально-правового впливу, кримінальне покарання, спеціальні кримінально-правові заходи, реабілітаційно-заохочувальні заходи, ретитуційно-компенсаційний вплив.

Досліджуються питання визначення змісту і структури системи заходів кримінально-правового впливу, яка застосовується як за умови вчинення кримінального правопорушення, так і інших протиправних діянь. З метою забезпечення балансу інтересів людини, суспільства і держави обґрунтовується необхідність дослідження сукупності прийомів і способів впливу на засадах «багатоколіїності», здатної забезпечити необхідний і достатній вплив на кримінальні практики.

Исследуются вопросы определения содержания и структуры системы мер уголовно-правового воздействия, которые применяются как при условии совершения уголовного правонарушения, так и иных противоправных деяний. С целью обеспечения баланса интересов личности, общества и государства обосновывается необходимость исследования совокупности приемов и способов воздействия на началах «многоколейности», способной обеспечить необходимое и достаточное воздействие на криминальные практики.

In this article there is an investigation the questions of defining of the contents and of the structure of system measures of criminally legal influence which are applied as a condition of making the criminal offense and other illegal acts. For the purpose to provide the balance of interests of personality, society and state the needs of research the set of methods and ways of influence on the begging of the versatility, capable to provide necessary and sufficient impact on criminal practice located.

Література

1. Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности и форм ее реализации / Л. В. Багрий-Шахматов. — О. : ООО «Дизайн и полиграфия», 2000. — 566 с.
2. Базылев Б. Т. Ответственность в советском праве / Б. Т. Базылев. — Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1985. — 110 с.
3. Баулін Ю. Кримінальна відповідальність: сутність, зміст та правова форма // Вісник академії правових наук України. — Х., 2003. — № 2-3. — С. 626-633.
4. Глушков В. О. Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність // Вісник Вищої ради юстиції. — 2011. — № 2. — С. 42-56.
5. Голина В. В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений : учеб. пособие / В. В. Голина. — К. : УЖ ВО при Минвузе УССР, 1989. — 72 с.
6. Грищук В. К. Кодифікація кримінального законодавства України: проблеми історії і методології / В. К. Грищук. — Л. : Світ, 1992. — 165 с.
7. Денисова Т. А. Покарання: кримінально-правовий, криминологічний та кримінально-виконавчий аналіз : монографія / Т. А. Денисова ; Ін-т права ім. В. Стайшиса Класич. приват. ун-ту. — Запоріжжя, 2007. — 287 с.
8. Костенко О. Злочин і відповідальність за нього у світлі соціального натуралізму (щодо соціально-натуралістичної доктрини кримінального правознавства) // Право України. — 2010. — № 9. — С. 31-39.

9. Панов М. Безпека як фундаментальна ознака категорія в методології правознавства (до постановки проблеми) / М. Панов, В. Тихий // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2000. — № 3. — С. 10–16.

10. Пионтковский А. А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский. — М.: Госюриздат, 1963. — 668 с.

11. Познышев С. В. Учение о карательных мерах и мере наказания / С. В. Познышев. — М., 1906. — 181 с.

12. Ременсон А. Л. Некоторые вопросы теории советского исправительно-трудового законодательства // Советское государство и право. — 1964. — № 1. — С. 93–94.

13. Стрельцов Є. Деякі роздуми про праву сутність та соціальні завдання кримінального права // Право України. — 2010. — № 9. — С. 102–109.

14. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью / Н. А. Стручков. — Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. — 288 с.

15. Сыч К. А. Уголовное наказание: теоретико-методологические проблемы / К. А. Сыч. — Рязань, 2001. — 210 с.

16. Тацій В. Людина і правова держава: проблеми взаємовідносин і взаємодії // Вісник Академії правових наук України. — Х., 2008. — № 2. — С. 3–12.

17. Туляков В. А. Виктимология: социальные и криминологические проблемы: монография / В. А. Туляков. — О.: Юрид. л-ра, 2000. — 336 с.

18. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. — К.: Атіка, 2005. — 332 с.

19. Хавронюк М. Види кримінальних покарань: досвід європейських держав // Прокуратура. Людина. Держава. — 2005. — № 3. — С. 95–102.

20. Ярмиш Н. Характеристика проявів волі у необережній бездіяльності при скоєнні злочину // Вісник Національної академії прокуратури України. — 2009. — № 1. — С. 55–61.

УДК 343.139(477)

Л. Гуртиева,

кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного процесса
Национального университета «Одесская юридическая академия»

ЗАКОНОДАТЕЛЬНОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ ОСНОВАНИЙ ОТЛОЖЕНИЯ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА СУДОМ ПЕРВОЙ ИНСТАНЦИИ В НОВОМ УПК УКРАИНЫ

Институт отложения уголовного производства судом первой инстанции тесно взаимосвязан с такими принципами уголовного процесса, как разумные сроки (ст. 28 УПК), непосредственность исследования показаний, вещей и документов (ст. 23 УПК), обеспечение права на защиту (ст. 20 УПК) и др. Поэтому эффективность рассмотрения и разрешения материалов уголовного производства (уголовного дела) судом первой инстанции в

определенной мере зависит от уровня законодательного урегулирования данного института.

В настоящее время отдельные аспекты отложения уголовного дела судом первой инстанции исследовали Е. В. Ени, С. А. Заика, О. П. Кучинская, В. Т. Маляренко, А. А. Сеньков и другие ученые. Вместе с тем отдельные теоретические положения либо являются дискуссионными, либо устарели в связи с принятием нового УПК Укра-